

Bartók és József Attila

Amikor leírtam e címet, az „és” szócskánál megálltam s elgondolkodtam: az előző napokban, amikor ezt így említettem valakinek, figyelmeztetve kérdezte: — Nem erőltetted e párhuzam kissé?! Sokszor kimondtam már — sokszor kimondtuk, leírtuk — ezt így. De most, e figyelmeztetés után én is rákérdeztem: mit jelent ez az „és”? Mit takar? S e mellérendelés mellérendelés-e? Ha igen, akkor milyen volt a kapcsolat kettejük között; honnan ismerték egymást; hol s mikor találkoztak először? Honnan ismerte — s mennyire — József Attila Bartók zenéjét?! És egyáltalán: mennyire volt zeneileg képzett? A válaszadás előtt „létárkésztésbe” kezdtem: megpróbáltam összeszedni e két ember kapcsolatának krónikáját. Párhuzamokat, hatásokat keresem; lehetséges, elképzelhető — jelképes — találkozásokat és valódiakat.

I. „MEDVETÁNC”

1.

Elsőként a legismertebb párhuzamot vettem elő: a két *Medvetáncot*. Bartók *Medvetánca* az 1908-ban keletkezett *Tíz könnyű zongoradarab* utolsó tételének címe. Tudjuk, hogy ez a zene ihlette 1932-ben József Attilát az ő *Medvetáncának* megírására. S ha ez így igaz, és e zene hatására született meg a vers, próbáljuk kitapogatni azt, hogy hol és mennyiben érezhető annak hatása?

Idézzük a vers első strófáját:

| | |
|--|-----|
| <i>Fürtös, láncos, / táncos, nyalka,</i> | 4/4 |
| <i>aj de szép a / kerek talpa!</i> | 4/4 |
| <i>Hova vándor / rogsz vele?</i> | 4/3 |
| <i>Fordulj a szép / lány fele!</i> | 4/3 |
| <i>Brumma, brumma / brummadza.</i> | 4/3 |

Tehát az első két sor népdalszerű 2×4-es sorokból áll, a következő három pedig — szintén népdalszerű! —, aszimmetrikus 4+3-as ütemezésű. Itt tudatos formateremtésről beszélhetünk: egy „daltalan dal” teremődik meg azzal, hogy a kétszer kétsorososságot József Attila egy ötödik sorral — a refrénnel — megtoldja.

Bartók *Medvetánca* egy magyar táncdalfajta, a *kanásztánc* ritmusára épül, azt variálja. Egy ti-ti-tá / ti-ti-tá / ti-ti-ti-ti / tá-tá ritmust hallunk folyton visszatérni. Szabolcsi Bence, aki összevetette e két művet, összehasonlította a zene és a vers ütemezését, úgy találta, hogy „Bartók darabja inkább csak elindítója és csak kezdete lehetett a *Medvetánc* gondolatának; hangban, indulatban, ritmusban és dinamikában ihlette meg, kompozíciójában sokkal kevésbé.”

Ezen az úton tovahaladva, figyeltünk fel egy Bartók-levélrészletre. Pontosabban: Bartók negyedik amerikai hangversenye után, az 1928. január 17-i portlandi műsora háttáblájára írott egyik megjegyzésére:

„A népeknek persze a legjobban az utolsó szám (csoport) tetszik.
A *medvetánc* eddig mindenütt derűtséget keltett.”

Miért húztam alá ezeket a sorokat?! Mert (tudva-tudatlanul?) bennem József Attila verse mindig is *vidám* versként élt: egy fanyarkás ízű, ironikus-önironikus, kissé gunyoros, de mindenképpen *vidám* versként. Mint Bartók műve, és miként a *medvetánc*oltatás népszokása.

2.

A vers olvastán népszokások között is kutattunk, s a medvetáncoltatás volt — vagy még létező — szokását kerestük meg. Nemrég még ismerték Somogyban — mesélte Együd Árpád —, mint farsangi alakoskodást. Ennél bőségebb anyagot nyújt át Lajos Árpád az „*Este a fonóban*” című, borsodi népszokásokat csokorba gyűjtő könyvében. Délbükkalján még sokfelé emlegették és idézték a fonóházi fonóházra járó maskarásokat, akiket mamusznak, máshol paszulykának neveztek.

„Jaj, de sokat mulattunk rajta! A mostaniak nem tudják elképzelni, hogy milyen volt a?!” — mondta az egyik adatközlő.

„Felöltöztek mindennek. Gólyának, halálnak, szárnak, mesterembernek, még *medvéztünk* is!” Fonóházi fonóházra vitték a medvét. Bundát adtak rá. Vagy bekeszet. Az meg ment négykézláb. Táncoltatták láncon. A láncot a derekára kötözték. Úgy táncolt a medve, hogy hol az egyik, hol a másik lábát emelgette. Nótára kellett táncolnia.

*Taanci medve, taanci polka, medve polka, magyar polka,
Brumma, brumma, brummadra.*

Mind az ének, mind az emlékezés József Attila sorait juttatja eszünkbe: a „fürtös, láncos, tancos, nyalka”; „híres drága bunda rajta”; „azért járom ilyen lassún” sorok, a megegyező refrén is azon feltevésünket látszik igazolni, hogy a vers egy ismert népszokás megjelenítése, átköltése, aminek élményét Bartók zenéje hívhatta elő. Egyébként a fenti, egyszerű dallamra akár el is énekelhetjük József Attila versét, csak az utolsó ütempárt háromszor kell énekelni.

3.

De térjünk vissza a zene ütemezéséhez, pontosabban az úgynevezett *kanásztánc*-ritmushoz. Bartók Béla az 1934-ben megjelent „*Népzeneink és a szomszéd népek zenéje*” című értekezésében, „*A rutének népzeneje és a magyar népzene*” című fejezetben említi a *kolomejkát*, mint a rutének legjellemzőbb tánczenéjét. Itt hívja fel a figyelmet arra, hogy milyen feltűnő egyezést mutatnak a kolomejka dallamok és a mi kanásznóta-dallamaink: „nyilván, ezeknek többé-kevésbé átalakított formáiról lehet szó.” Mondjunk egy példát is. Ilyen, úgynevezett kis kolomejka formájú, 2×13-as (7+6-os) sorokból álló népdalunk többek között a *Szegénylegény a prücsök* kezdetű népdalunk:

*Szegény legény a prücsök,
Készül házasodni,
Ölelgeti a legyet,
Meg akarja kérni.*

*Nyeli-falja a kis légy
A prücsöknek száját,
A prücsök is megfogja
A kis légynek lábát. (stb.)*

A népdal és a Bartók-zene után megpróbáltunk ilyen ütemezésű, ritmikájú József Attila-verset keresni. Többet is találtunk: *Nyári délután*, *Biztató*, *Amit szivedbe rejtés*, és az 1930-as *Egeres*.

Az előbb idézett *Szegény legény a prücsök* dallamára elénekelhető József Attilának ez utóbbi verse:

*„Megy a mező, mint a víz,
Cincog a fűszál is.
Egér lett a búza is,
Egér a bogár is.*

*Egymás vállán kis kezük,
táncra kerekednek.
Fölrúgják az életünk
Arany porfellegetek.” (stb.)*

4.

A fent idézett dal először Bartók és Kodály úttörő jellegű munkájában, az *Erdélyi Magyarország* című népdalgyűjteményben jelent meg 1923-ban. Azért ebből idéztünk, mert úgy tűnik, hogy ezt ismerte József Attila. Legalábbis erősen „gyanakodhatunk” egyik prózai írása alapján. Ez pedig az 1930-ban megjelent vitairata, a *Magyar Mű és Labanc Szemle*. Itt említi, többek között a *Kőműves Kelemen* népballada címét, ami ugyancsak itt jelent meg először nyomtatásban. E balladánkat Kodály Zoltán 1910-ben Gyergyóalfaluban gyűjtötte. Hogy ezt a változatot ismerte József Attila, azt abból is gyanítjuk, hogy az *Árdat* című versének két sora és a ballada első két sora szinte pontosan megegyezik.

*„Hova mégy, hova mégy, tizenkét kőműves?
— Elmenyünk, elmenyünk, hogyha dolgot kapnánk”*

— mondja a ballada, aminek „tükörképe” József Attilánál így szól:

*„— Hé, emberek, hova, hova?
— Ahol munkát, dolgot kapnánk.”*

De térjünk vissza a *Magyar Mű és Labanc Szemlé*hez, aminek egyik hosszabb idézete többszörösen is Bartók felé mutat. Amikor József Attila arról ír tanulmányában, hogy milyen kincseket mutat föl népköltészetünk, két versszakot idéz a *Nagy hegyi tolvaj* népballadából:

*„Istenem, Istenem, áraszd meg a vizet,
Hadd vigyen el engem apám kapujára,
Apám kapujáról anyám asztalára,
Hadd tudják meg ők is, kinek ádta engem.*

*Cifra katonának, nagy hegyi tolvajnak,
Ki most is odavan keresztútállani;
Keresztútállani, embert legyilkolni.
Egy pénzért, kettőért, nem szán vért ontani.”*

Honnan ismerte József Attila? S ismerte-e dallamával együtt?! Ismerhette, mivel kottával együtt már 1908-ban megjelent az *Ethnographia* folyóiratban. Bartók itt — a januári és a márciusi számban — közölte az előző évi erdélyi gyűjtőútja csodálatos eredményét, a *Székely balladákat*. Ezek közül való az előbb idézett is.

De ismerhette máshonnan is. Sőt az a valószínűbb, hogy máshonnan vette az idézetet, mivel az pontatlannak látszik! A második strófában a *Keresztútállani, embert legyilkolni. / Egy pénzért, kettőért, nem szán vért ontani* helyett az eredeti Bartók-közlésben ez áll:

*„Út-elkeresztetni, oláh pap megölni,
Egy pénzér', kettőér' piros vért ontani.”*

De a József Attila idézte változatnak is van „eredetije”, méghozzá Bartóknál. Nem a gyűjtések, de a feldolgozások között. A *Nyolc magyar népdal* (korábban: *Öt magyar népdal* Csik megyéből, amelyet először az UMZE 1911. november 27-i hangversenyén mutattak be) másodikjaként ez a dal szerepel. Egy 1930-as hanglezárfelvétel meg is őrizte annak a *Basilides Mária*nak az énekét, akitől József Attila is hallhatta valamelyik pesti hangversenyén. Zelk Zoltán, épp József Attilával kapcsolatban me-

sélte, hogy mennyire tisztelték őket, az akkori fiatal írók, költők, művészek Basilides-Máriát, és eljártak Bartók- és Kodály-dalokat bemutató hangversenyeire.

Az elején említett versen kívül még van két egyéb „Medvetánc”-a is József Attilának. Az egyik az 1934-ben, Révai kiadásában megjelent válogatott költeményeit. (1922–34) tartalmazó *kötet*, a másik egy tervezett — Bartókról szóló — *tanulmány* címe.

Mivel tele voltam kérdőjelekkel, nagy lelkesedéssel vettem kézbe Tamás Attilának a „*Miért épp a »Medvetánc« lett kötetcímadóvá?*” című tanulmányát, de a kérdőjelek továbbra is megmaradtak. Igaz, a fő kérdés bennem másként merült fel: az 1932-ben megjelent *Külvárosi éj* kötet kapcsán. Nem értem, tündöttem el többször is, hogy miért nem ennek a címe a *Medvetánc*? Ugyanis ez tele van József Attila-i *dallal*: 6 vers kivételével mind az. A mottója — „Aki dudás akar lenni...” — is azonos a válogatott kötet mottójával. A pontos választ a miért? s a miért nem?-re már aligha fogjuk megtudni. De egyre inkább azt érzem, hogy azért adta a válogatott kötetnek a *Medvetánc* címet, mert nem ezt adta a *Külvárosi éj*nek! Amolyan utólagos elégtételként önmagával szemben — legalábbis így képzelem.

A tanulmány-, esszéterve „Bartók Béla diszszonanciájáról” (valószínűleg 1936-ban keletkezett), azt mutatja, hogy mennyire foglalkoztatta Őt Bartók személye és művészete. A címterv, a *Medvetánc* is erre utal. Sajnos csak a vázlata készült el. Hadd idézzünk most e 15 pontos tanulmánytervből néhányat:

„A nem-zenéből értjük a zenét.

1. *Vita a zeneértőkkel. Gyulai idézet. (25. o.)*

2. *Bartók: elfelejtett zene.*

4. *Csak diszszonancia által lehetséges alkotás. A konz. nem egyéb megértett diszszonanciánál.*

8. *Lényegében minden hasonlat dissz, mert csak különböző dolgok hasonlítanak, és csak hasonló dolgok különböznek.*

9. *A szellem általában csakis probléma formájában van adva: a szellem, a tudat, a lét probléma-formában való jelentkezése.*

11. *Egyes zenészek Bachból próbálják megérteni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból tesz valamit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha egy eredeti helyzetet fog föl (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva.”*

II. „DRÁGA MESTEREM !”

1.

József Attila Bartókot Szegeden ismerhette meg: talán mesterétől és patrónusától, Juhász Gyulától hallhatott róla először. Péter László kutatásaiból tudjuk, hogy Juhász Gyula Bartók első szegedi gyűjtőútja előtt — ez 1906. aug. végén volt — a *Szeged és Vidéke* hasábjain már leírja Bartók — „a jeles magyar zeneszerző — és Kodály — „A kitűnő zeneiró” nevét egyik cikkében. Juhász Gyula hallhatta Bartók első szegedi szereplését (1910. november 10-én); később sokat mesélhetett Bartókról újdonsült sógora *Király (König) Péter*, a zenekonzervatórium igazgatója, aki Bartók lelkes híve és csodálója volt. Szerepelhettek együtt a szegedi színházban 1911. május 13-án, a centenáriumi Liszt-ünnepségen, ahol a prologus Juhász Gyula „Liszt Ferenc emlékezete” című verse volt, Bartók pedig *Liszt Esz-dúr zongoraversenyét* adta elő.

Egy másik — az 1921. november 26-i — hangversenye előtt és után, az ellenzéki napilapban, a „Szeged”-ben pedig két cikke is megjelent Bartókról: „Fejedelem jön

Szegedre, bár harsonák nem hirdetik érkezését” — írja köszöntésében, majd így méltatja: Bartók „a zeneszerzésben az, aki a költészetben Ady Endre volt”. Ugyanez a hangverseny ihlette *Bartók Bélának* címzett versét is. (Ilia Mihály kutatásából tudjuk, hogy a vers első ízben 1921. december 25-én jelent meg a kolozsvári *Napkelet* című folyóiratban.) Kassák Lajosnak a „MA” 1916. 2. számában megjelent, Bartóknak ajánlott „*Napraköszöntő*” című verse, s György Máttyás Bartóknak dedikált — A Tett 1916. február 5-i számában megjelent — „*Legény gajdol*” című költeménye után az volt az első Bartókról szóló vers.

Ezt talán ismerte és olvasta József Attila is, bár a hangversenyt az akkor VI. gimnazista makói diák még biztos, hogy nem hallotta. De az elkövetkező két másik közül az utóbbin, az 1925. április 2-in valószínűleg ott volt ő is. A Kass — később Hungária-szálló dísztermében adott Bartók hangversenyt: Bach, Beethoven, Liszt, Chopin, Debussy és saját műveit játszotta. Így láthatta is és hallhatta is Bartókot. Hallhatta a belényesi jó barátnak, Busiția Jánosnak ajánlott *Román népi táncokat*, az 1916-os *Szvitet*, s hallhatott a *Gyermekeknek* című 85 magyar és szlovák népdal-feldolgozásból egy csokorra valót.

2.

Több mint tíz esztendő múltán személyesen is találkoztak egymással. Igaz, mindössze csak egyszer. „Akkor mint szerkesztő, a »Szép Szó« nevében kereste fel Bartókot — írja visszaemlékezésében Szabolcsi Bence, aki e találkozáson szintén jelen volt —, s nem is tanítványi, hanem valósággal fiú tisztelet és ragaszkodás hangján beszélt vele.” Egy másik visszaemlékező szerint — s talán innen e nagy *tűző* távolság! —, úgy vélte Attila, hogy „Bartók egy kicsit földöntúli lény!”

E találkozás előzményeit József Attila egyik leveléből tudjuk meg:

JÓZSEF ATTILA — BARTÓK BÉLÁNAK

BUDAPEST, 1936. december 9.

Drága Mesterem!

Szeretném, ha jóindulatúan elnézné mulasztásomat. Nagyon röstellem, hogy ígéretem üres szónak bizonyult, hogy a megbeszélt időben nem jelentkeztem a kéziratért.

Nem illik, hogy fecsegéssel foglaljam le idejét, mégis bővebben kell mentegetőzőm. Az történt, hogy érdekesnek tartott ötletemet „Bartók Béla díszszonáciájáról” meg akartam írni a keddre virradó éjszakán, hogy délelőtti látogatásom alkalmával megmutathassam. Sajnos, túlbecsültem testi erőmet — elaludtam a találkozót, mert reggelig dolgoztam.

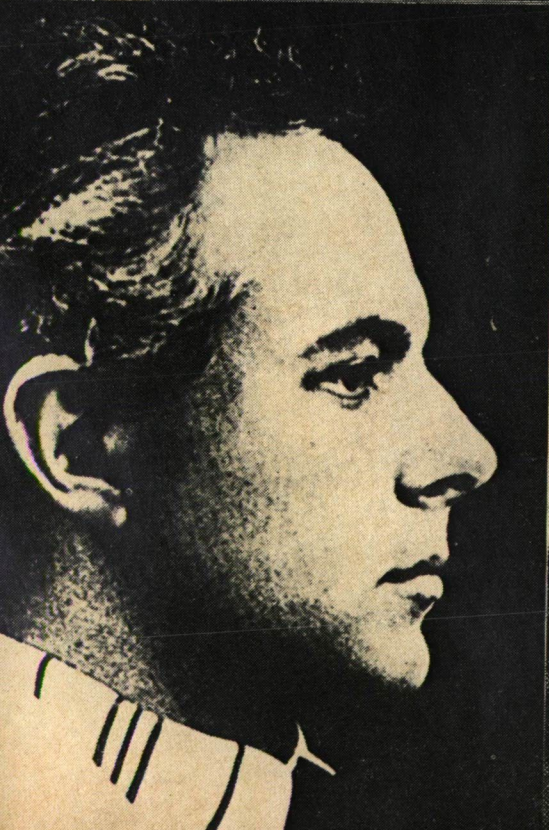
Nagyon jól esnék tudnom, hogy nem okoztam bosszúságot, mert így nemcsak annak örülnék, hogy nem csorbítottam meg saját szerepemet, hanem annak is, amit papírra vettem.

Holnap délelőtt telefonozni fogok — kérem, hagyjon üzenetet számomra, hogy mikor menjek el a kéziratért.

Sok szeretettel üdvözlöm.

József Attila.

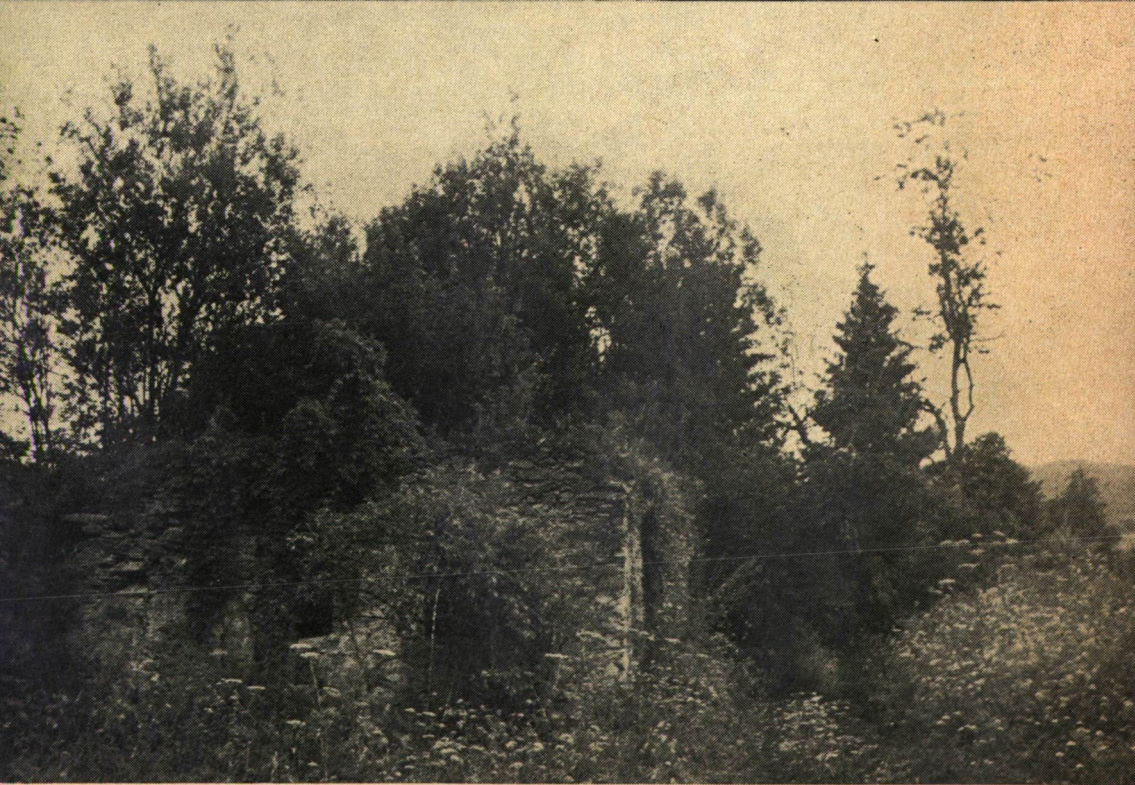
Valószínűleg ezért a kéziratért ment fel József Attila Bartókhoz, ami azután „*Népdalok és népzene*” címmel jelent meg. Az is valószínű, hogy még kért — és kapott is — egy írást Bartóktól: ez a „*Válasz Petranuék támadásaira*” című vitacikk, amelyet a folyóirat 1937. április—májusi számaiban közöltek.



BARTÓK BÉLA, BARTÓK BÉLA ÉDESAPJA ÉS NAGYAPJA



NAGYSZENTMIKLÓS. ÚJ ÉPÜLET A SZÜLŐHÁZ HELYÉN, A TEMETŐ, A GAZDASÁGI ISKOLA



A POZSONYI GIMNÁZIUM, ILLETVE A HÍRES GERLICE-PUSZTAI KASTÉLY MARADVÁNYA GÖMÖRBN



BARTÓK GYŰJTŐHELYEI: LISSÓ, MÓC-VIDÉK, NYITRADARÁZSI





GYÜJTŐHELYEK: CSÍK, BIHAR, EGYHÁZMARÓT



LÁSZLÓ GYULA BARTÓK-KÉPEI



SZERVÁTIUSZ JENŐ: KÉKSZAKÁLLÚ, ILLETVE CANTATA PROFANA

Ennyi volt a személyes élmény tehát a két ember között. Ez olyan kevésnek látszik, hogy akár „elhanyagolhatónak” is mondható volna, ha a személytelen, szellemi találkozásról nem tudnánk. A már idézettek mellé sorakoztassunk újabb példákat is. Az egyiket Fodor Andrásról vettük: elemzését a *Bánat* című költeményről a Tiszatáj 1980. évi áprilisi számában olvashattuk.

„Amióta Dante »az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe« jutott — idézzük Fodor András írását —, válsághelyzetekben gyakran követik őt az *igazi utat* dűltan kereső utódok. József Attilát nyilvánvalóan nem az irodalmi közhely csábítja... A farkassá változás is ősi motívum az irodalomban, de a vadonba menekülő, ott átváltozó szarvas allegóriájának inspirációját másutt kell keresnünk: a *Cantata profana* szövegében.

Igaz, Bartók műve csak 1930 szeptemberében készült el, budapesti bemutatójára csak hat évvel később került sor, de a kolinda (melynek eredeti dallamát, szövegét a zeneszerző már 1926 előtt beszerkesztette egyik román folklórgyűjteménybe) magyar változatban is előkerült, éppen 1930 januárjában, a Nyugat az évi első számában.”

„Tudva, hogy József Attila milyen nagy becsben tartotta, mesterének tekintette Bartókot, ez a közvetett vonatkozás is erősítő érv kettejük kapcsolatához. Tény, hogy Bartók ujjmutatása nélkül ez a *Bánat* című vers nem íródott volna.”

A fentiekhez még tegyük hozzá azt, amit Bartók János visszaemlékezéséből tudunk: a *Cantata profana* magyarországi bemutatója 1936 novemberében volt a Vigadóban. Ezen az esten jelen volt József Attila is.

*

Egy másik érdemleges „találkozást” is felidéz Bartók János: egy személyes élményt, amikor József Attila — az ő közvetítése révén — Bartók zenéjével találkozott. Az egyik találkozásukon, amikor is előre figyelmeztették, hogy nagyon élesen érdekli József Attilát Bartók, eljátszotta néki a *Régi táncdalokat*. Ez az 1914—18-ban keletkezett *Tizenöt magyar parasztdal zongorára* című művének *negyedik* része volt. (Általában ezt a részt játszotta Bartók is koncertjein.) Az utolsó szám dudajáték nyomán készült. El tudom képzelni magamban azt a pillanatot és azt a József Attilát, és József Attilának azt a belső örömet, ami átjárta e zongoramuzsika hallatán. Mert ismerős lehetett a bevezetés és a befejezés is: a *dudanóta* és a „Zöld erdőben a prücsök” dallam is. Jelenítsük meg a képet, idézzük elénk József Attilát!

1934-ben, a *Medvetánc* című válogatott kötet megjelenésének évében vagyunk — e könyv mottójának egyébként egy dudanóta szövegét választja József Attila! —, délután van, és a zongorán megszólal a befejező rész, a dudamuzsika: „— *Repül az egész!*” — kiáltotta lelkendezve a költő, s beleélté magát a paraszttzene szilaj extázisába.

*

Milyen volt József Attila zenei műveltsége? — tettük fel a kérdést az elején! A visszaemlékezők — jelesül Bartók János és Ottó Ferenc, maga is zeneszerző, Kodály-tanítvány —, ilyen válaszokat adnak kérdésünkre:

„Meglépeően nagy volt a zenei tájékozottsága.” „Ugyan Bartók és Kodály kevés zenei művét ismerte, de egyik alkalommal a kettő közti viszonyt kezdte fejtegetni.” „Érdekelte és beszélt egy »népmese«-operáról, és a Ludas Matyi opera tervéről.” „József Attilának messze átlagot meghaladó zenei tehetsége, nagyszerű beleérző-tehetsége volt.” Zelk Zoltán is arról szólt egyik rádiós visszaemlékezésében, hogy milyen szép hangon énekelt József Attila népdalokat. „Gyönyörűen énekelt” — írja vallomásában Vágó Márta.

Az egyik este — épp Bartókot hallgattam —, a szemem leltározni kezdett a zsúfolt és mindig „rendetlen” asztalomon, s egyszer csak két egymásra vetett könyvön akadt meg. A kicsi, kék *József Attila* összesen feküdt a nagy és súlyos *Bartók összegyűjtött írásainak* I. kötete. Először, mivel a kisebb könyv „fájdalmát” éreztem magamon, mentem, hogy fordítva rakjam oda őket. Majd ahogy kellemes meglepéssel nézegettem rendteremtő munkámat, egy hirtelen kérdést hömpölyögtetett felém a zene. Erre pedig — egy ismerős játék szabályai szerint —, nagyon rövid gondolkodás után, szinte rögtön kellett válaszolnom! A kérdés valahogy így hangzott akkor: — Ha ismered József Attila verseit, és helyel-közzel Bartók műveit is, mondanád meg, hogy melyik József Attila-verset érzed a „legbartókosabbnak”?! — Talán a *Kláriskat*. Vagy a *Medáliákat*. (Ehhez később, egy másik alkalommal *A Dunánál* című költemény is felsorakozott.) Hogy miért, arra csak később, több dolgot átgon-dolva tudtam feleletet adni.

A *Kláriskok* — így él bennem —, egy „daltalan dal”. Többször átnéztem József Attila verseit, dalait: ott és akkor figyeltem fel erre a versre, és egy másik hasonlóra: az 1924-es „*Egyszerű ez*” címűre. Hasonlít mindkettő nem egy népdalunkhoz; hasonlít, de alig van véle megegyező szótagszámú, ritmusú, ütemezésű dalunk. A 7, 7, 4, 7-es szótagszámhoz, és aszimmetrikus (4+3, ill. 4+4+3) ütemezéshez hasonlót keresve népdalaink között ilyenekre akadtunk: 7, 7, 4; 7, 7, 6, 7; 7, 7, 7, 11; 7, 11, 7, 11. Ezek egyike sem alakítható, „tördelhető” József Attila verséhez. De különböző ének- és népdalgűjtemények között tovább kutatva, három helyen találtam a verssel szótagszámban megegyező dalra vagy féldallamra.

Kodály—Vargyas: *A magyar népzene* példatárában (329. sz.) egyetlen egy ilyen szerepel:

*Város végén egy madár,
Az ki engem odavár.
Vár' szívem, vár',
Én is oda megyek már.*

Firtosvárálja, (Udvarhely vm.) 1906, Vikár.

Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című énekgűjteményében mint a „maga csinálmányát” találunk egyet:

*Nemes ember, szürdölmány,
Fakó kocsi, kenderhám:
Már e bizony mind a kettő rossz szerszám.
Jutka lányom, darócing,
Ebtüsszentés, macskafing,
Mérek én is neked annyit, mit egy sing.*

Végül a Bartók gyűjtötte szlovák népdalok között válogatva (Slovenské ľudové Piesne. II.) akadtam a vershez közel álló egyetlen dalra: 1916-ban gyűjtötte Bartók Pónikon (Poniky, Zólyom vm.). Erre elénekelhető a vers, ha annak két utolsó sorát megismétlem. (Az ott felsorolt variánsok, analógiák azt mutatják, hogy elterjedt, népszerű dallamról van szó.)

*A póniki völgyben lent,
A póniki völgyben lent,
Nyalka legény forgolódik a lován,
Nyalka legény forgolódik a lován.*

De erről József Attila mit sem tudott. Úgy tűnik, hogy versének dallama — mert van! — „maga csinálmánya”. S ez, az önálló dallamteremtés lehetne az egyik, amiért „bartókosnak” mondhatom. De nem csak ezért.

Mivel tudom, hogy Vágó Mártához szól — aki emlékiratában a vers keletkezését is megírja —, s ott helyezkedik el a *Gyöngy* (Vágó Márta születésnapjára, 1928. júl. 6-án írt dal) és a *Mióta elmentél* fájdalmas sóhaja között, s ezt a közti állapotot tükrözi csakúgy, mint Bartóknak a *Két képe* (Egy ideális; Egy torz). E mögött egy kialudt, fájdalommal véget ért szerelem (Geyer Stefi) tüze lobog. De itt, a versben együtt, egyszerre van jelen a kettő — folyton érzem a kettőnek, a fájdalomnak és reménynek laza egymásra csúsztatását! —, miként Bartók *14 bagatelljének* utolsó darabjában, amiből a *Két kép* második része született. Bartók a főtéma fölé ezt írta: „Szeretóm táncol...” Táncot hallunk, s annak túlfűtött lázát e jelentősnek mondott kis darabban. Klárisok és rózsa — „fordítom le” a zenét a zensre —, báránygané és kenderkötél, harangok kongása és szépszavú kondulása, jegenyék hajlós tánca és lombok hullása, néma halála: mintha ezt mind-mind mondaná, megjelenítené a zongoramuzsika. De a *14 bagatell* tovább is vezet: A „*Medáliák*”-hoz.

József Attila versfüzére — képei, kifejezései, szóhasználata is — csupa dalszerű formát mutat, de egyik sem dal! Még? Már nem az. Idézzünk itt Németh Andor szép elemzéséből néhány, tömören jellemző mondatot:

„Az [1927-es] év az abszolút költészet éve József Attilánál, minden mellékcél és mellékgondolat nélkül. Ideálja, mint ebben az időben mindannyiunké, a varázsige, a szavakba boszorkányozott bűverő és sajátosan a népdal ártatlan, együgyű bája. Ezt a két eszményt forrasztotta össze a *Medáliái*-ban. Lejtésük, fesztelenségük a *népdalé*. Elvarázsolt tartalmuk a varázsigéké. Formájukban japán versekre emlékeztetnek, látszólag éppen olyan egyszerűek. Technikájuk viszont a kubista festményeké, mert nem üres ábrázolások, hanem a valóság viszfényei.”

A versekben lehető néhány motívumról, mint néprajzi adatról, szokásról, külön kis tanulmányt is lehetne írni. (Ilyenek: a „*kés vagy ónos víz alatt*”, s a „*fából faragott istenen ülök*” sorok.) Mind ezek, mind a fentiek, valamint a füzérszerű forma is a *14 bagatell*t, és mellé egy írást juttatott eszünkbe. Bartóknak az 1931-es „*Budapesti előadás*”-ából néhány gondolatot.

„Népi dallamokkal bánni tudni: egyike a legnehezebb feladatoknak. Merem állítani, van olyan nehéz, ha nem nehezebb, mint egy nagyszabású eredeti mű megírása.” — szögezi le Bartók. A feldolgozás módjáról — a paraszttzene hatásáról a műzenére — így ír: „Az a kérdés már most, hogy miként nyilvánulhat meg a paraszttzene hatása a magasabb műzenében?”

Először is úgy, hogy a parasztdallamot minden változtatás nélkül, vagy csak alig variálva, kísérettel látjuk el, esetleg még elő- és utójáték közé foglaljuk. Az ilyen dolgozatok némi analógiát mutatnak Bach korál-feldolgozásaival.”

„A paraszttzene hatásának másfajta megnyilvánulása ez: a zeneszerző nem használ fel valódi parasztdallamot, hanem ehelyett *maga eszel ki* valamilyen parasztdal-imitációt.”

„Végezetül még egy harmadik módon mutatkozhatik a paraszttzene hatása a zeneszerző műveiben. Ha tudniillik sem parasztdallamot, sem parasztdallam-imitációt nem dolgoz fel műveiben, de zenéjéből mégis *ugyanaz a levegő árad*, mint a paraszttzenéből. Azt lehet mondani, ilyenkor: a zeneszerző megtanulta a paraszttzenei nyelvet és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével.”

Az 1908-as *14 bagatell* Bartók korai példája lehet mindhárom feldolgozásmódra. És József Attila költeményei, a *Medáliák*, a „daltalan dalok”, e verses-versek? Hasonlítot ércek ezek olvasásakor, és ezért is állhat bennem párhuzamban e két mű.

Egyszer A *Dúnánál* című verset olvastam s külön-külön izelgettem minden sorát, amikor a verstől függetlenül a római számokon, az I., II., III. rész bejegyzésnél akadt meg a szemem, pedig százszor meg százszor láttam már. Akkor azon gondolkodtam el, hogy miért *három* részből áll?! S azon is, hogy miért is emelte ki ezt ennyire József Attila? A hármas számra gondoltam először, amelynek, régóta tudjuk, a Teljességet, az Egységet, az Egészet szimbolizáló jelentése van. Aztán

hirtelen a zene, a zene kapcsán a háromrészes szonátaforma, s a szonáta felépítése jutott eszembe. Ebben, mint a hősi, klasszikus eposzokban az első rész az exozicció, amit a kidolgozás követ és visszatéréssel fejeződik be. És ekkor elővettem Bartók műveinek jegyzékét, hogy megnézzem a szonátaformájú, vagy három részes, három tételes formákból építkező műveket. Hihetetlen bőségre akadtam. Kezdve az 1907-es *Három csikmegyei népdaltól* az 1945-ig utolsó Bartók-műig, a *III. zongoraversenyig* terjedő vonulatban — többek között — ilyen művek helyezkednek el: az *I. román tánc zenekarra*, az *I. és II. vonósnégyes*, az *I., II., III. zongoraverseny*, a *Szonatina*, az *Erdélyi táncok*, a *Szonáta*, a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*, a *3 burleszk*, a *Három rondó*, a *Kontrasztok*, a *Hegedűverseny*, a *Divertimentó*, a *Concerto* és itt található a *Cantata profana*. Ezután, hogy visszatértem József Attila-kötetemhez, azon gondolkodtam el, hogy *A Dunánál*, de a *Balatonszárszó* című versben is, ez a hármas felépítés nem zenei, pontosabban nem Bartók-hatás-e?! Hogy e ráfogásnak látszó gondolatot legalább a magam számára igazoljam, megpróbáltam a vershez illő hármas felépítésű Bartók-zenét keresni. Több napos keresgélés után egyet kiválasztottam. Azóta többször — sokszor — meghallgattam ezt az 1921-ben keletkezett híres művet, az *I. hegedűre és zongorára írt Szonátát*. (Híresnek azért mondható, mert a 40 éves Bartóknak ez a műve hozta meg végérvényesen a nemzetközi nagy elismerést és hírnevet.)

Ahogy a versben a Duna csak folyik, hullámszik, s ezzel felidézi az idők árját: országot és népeket, ösöket s azok harcát, hogy a közös dolgaink felemlegetésével, a békévé oldó emlékezés lágyágával zárja azt, ugyanúgy e zeneműben is egy folytonos hullámszást érzünk; ez hol csendes, hol vad és szilaj. Az érzelmek hullámszását halljuk: vad elkeseredések, szilaj ünnepek, de csendes ringások, szemlélődések, békés meditációk részesei is vagyunk. Mind az *Első*, mind a *Második hegedű és zongora szonátában* található bővített és szűkített kvintes hangsorok a román, a szlovák és arab népzene felszívódásáról vallanak. A harmadik, befejező tétel rondóját pedig minden bizonyral a román — máramarosi — népzene ihlette.

Népek és emberek, átkok és remények ölelődnek e táncban, amelynek mi is — mint hallgatók — részesei vagyunk! „...*török, tatár, tót, román kavarog / e szívben, mely a múltnak már adósa / szelíd jövővel — mai magyarok!*” — mondja a vers, és mintha hasonlót mondana a zene is. Legalábbis itt, e szobában, ahol ülök, a könyvem fölé hajolva, a zenét hallgatva — Bartókra és József Attilára gondolva — ezt hallom, ezt értem s érzem.

IRODALOM

Bartók összegyűjtött írásai. Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1966. — Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották) Magyar Művészeti Tanács, 1948. — Bartók Béla levelei. Zeneműkiadó, Bp., 1976 — Bartók-Kodály: Erdélyi Magyarság. Népdalok. Bp., é. n. (1923) — Bartók-könyv 1970–1971. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1971. — Demény János: Bartók Béla művészeti kibontakozásának éveit. (Megj.: Zenetud. Tanulmányok, 1959.) — Demény János: Bartók Béla pályája delelőjén. (Megj.: Zenetud. Tanulmányok, 1962.) — Újfalussy József: Bartók Béla. Gondolat, 1976. — Kroó György: Bartók-kalauz. Zeneműkiadó, Bp., 1971. — Ottó Ferenc: Bartók és József Attila. Kortárs, 1964. 11. sz. — Barzók János: József Attila zenei kapcsolatairól és az előadóművészetéről. PIM Evkönyve, 1965–66. — Péter László: Bartók és Szeged. Tiszatáj, 1965. 9. sz. — Fodor Ilona rádiós műsora: Beszélgetés Wacha Imrével és Olsvai Imrével, 1977. — Fodor András: „Futtam mint a szarvasok...” Tiszatáj, 1980. 4. sz. — Szarvasokká vált fiúk. (Román kolindák.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. — Lajos Árpád: Este à fonóban. Népműv. Prop. Iroda, Bp., 1974. — Szabolcsi Bence: József Attila „dallamai”. (Megj.: Vers és dallam, Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.) — József Attila művei I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, é. n. — József Attila válogatott levelezése, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. — Péter László: József Attila Csongrád megyében. Különnyomat a Somogyi-könyvtári műhely 1980. évi 1–2. számából. — M. Pásztor József: József Attila műhelyei. Kossuth Könyvkiadó, 1975. — Vágó Márta: József Attila. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. — Darvas Gábor: A zene anatómiája. Zeneműkiadó, Budapest, 1975. — Énekes poézis (Vál. Pálóczi Horváth Ádám... énekeiből). Magyar Helikon, 1979.